

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії

Тетяна Балабушевич, Ігор Тесленко

«Історична географія України»

Методичні рекомендації та програма курсу

Київ, 2015

Балабушевич Т.А., Тесленко І.А. Історична географія України:
Методичні рекомендації і програма курсу. – Київ: НаУКМА, 2015. – 50 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
(протокол № 33 від 12 листопада 2015 року)

Рецензенти:

Боряк Г.В. член-кореспондент НАН України,
заступник директора Інституту історії НАН України

Михайловський В.М. д.і.н., завідувач кафедри історії України
Інституту суспільства
Київського університету імені Бориса Грінченка

Гломозда К.Ю. к.і.н., доцент кафедри історії
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Анотація

Програма курсу «Історична географія України» відповідає навчальному плану підготовки бакалаврів за спеціальністю 6.020302 – «Історія». Курс, запроваджений в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» від моменту його створення, на сьогодні є нормативним для всіх вищих навчальних закладів України, де існує спеціальність «Історія». В умовах гібридної війни проти нашої держави вивчення історичної географії стає особливо важливим і актуальним, адже серед методів цієї війни неабияке місце належить маніпуляціям щодо історичної приналежності українських земель тій чи іншій державі. На хвилі цих маніпуляцій відбулися анексія Криму і введення військ на територію Донбасу, що є грубим порушенням низки міжнародних угод (Гельсинський заключний акт 1975 р., Будапештський меморандум 1994 р., Договір про дружбу, співробітництво і партнерство України та Росії 1997 р., Договір про українсько-російський державний кордон 2003 р.).

У пропонованому курсі розглядаються основні періоди формування української етнічної та державної території. Спеціальну увагу приділено еволюції політичного підпорядкування і статусу українських земель, їх адміністративно-територіальному поділу, історико-географічному районуванню і кордонам. Паралельно висвітлюється питання демографічних змін, які відбувалися на цій території упродовж віків.

Методичні рекомендації і програма курсу підготовлені на основі опрацювання широкого кола вітчизняної і закордонної, у тому числі найновішої, історіографії, а також документальних джерел. Курс розрахований на студентів-істориків, але рекомендований як вибірково і студентам інших спеціальностей, передусім гуманітарних та соціально-політичних.

Міждисциплінарні зв'язки. Дисципліна спирається на знання, отримані студентами після прослуховування загального курсу Історії України. В свою чергу, знання і навички, здобуті внаслідок опанування курсу «Історична географія України», допоможуть краще засвоїти матеріал з Історії Східно-Центральної Європи, Новітньої історії Європи, Історичної географії Східно-Центральної Європи, а також окремих курсів кафедри політології.

У результаті вивчення курсу студент повинен

- **знати** основні періоди в історії формування етнічної та державної території України, як змінювалися її кордони і демографічна ситуація в минулому;
- **вміти** критично аналізувати джерела та літературу, працювати з картографічним матеріалом і використовувати його для виконання практичних завдань.

Структура курсу. Курс складається з 12 лекцій і охоплює 16 тем, які за поділяються на п'ять тематичних блоків:

I. Вступ

- лекція 1: тема 1. Вступ до історичної географії України;
тема 2. Джерела вивчення історичної географії України;
- лекція 2: тема 3. Формування рельєфу і кліматичні коливання.

II. Українські землі в добу Середньовіччя

- лекція 3: тема 4. Раннє слов'янство і давня Русь.
Територія та межі Київської держави в першій половині XI ст.;
- тема 5. Південноруські князівства.
Міста і шляхи сполучення. Степові орди;
- лекція 4: тема 6. Українські землі у XIV-XVI ст.;
- лекція 5: тема 7. Крим і Північне Причорномор'я в античні часи і добу Середньовіччя.

III. Українські землі в ранньомодерний час

лекція 6: тема 8. Українські землі у складі Речі Посполитої;

лекція 7: тема 9. Козацька Україна у XVI-XVIII ст.

IV. Українські землі складі Російської та Австрійської імперій

лекція 8: тема 10. Уніфікація українських земель у складі володінь Габсбургів;
тема 11. Уніфікація українських земель у складі Російської імперії.

V. Українська держава від Революції 1917 до Революції 2015 р.

лекція 9: тема 12. «Українське питання» в добу Революції:

боротьба за державність і територію;

лекція 10: тема 13. Українська РСР у міжвоєнний період;

тема 14. Українські землі в складі Польщі, Румунії, Чехословаччини;

лекція 11: тема 15. Адміністративно-територіальний поділ українських земель в роки Другої світової війни;

лекція 12: тема 16. Українська РСР у повоєнний період. Територія, склад населення та міжнародне визнання кордонів сучасної України

Для кращого засвоєння лекційного матеріалу передбачено проведення практичних занять (9 семінарів). Окрім того, кожен студент має підготувати презентацію і здати кілька письмових робіт.

Методичні рекомендації до роботи зі студентами

I. Робота в семестрі:

а) **лекційні заняття:** матеріал, наданий під час лекційних занять, не лише представляє багатомісячну історію освоєння української території і формування теперішніх державних кордонів, а й знайомить студентів з історіографічним доробком і методами історичної географії. Для кращого засвоєння матеріалу лекції проводяться з широким використанням картографічних і візуальних джерел. Завдяки інтерактивному формату занять вдається викликати інтерес студентів до певної проблеми, сфокусувати їхню увагу на ключових питаннях, представлених у курсі. В рамках курсу передбачено проведення однієї спеціальної лекції з історії картографування українських земель, під час якої студенти можуть ознайомитися з рукописними і друкованими зразками картографічної продукції, що зберігається у фондах Відділу картографії Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (за домовленістю з керівництвом бібліотеки, лекцію проводить один зі співробітників відділу).

б) **практичні заняття:** проходять у вигляді семінарів і презентацій. Підготовка до них включає опрацювання джерел, обов'язкової і додаткової літератури, а також картографічного матеріалу (атласів, топографічних планів, карт і т.п.). Презентації можуть бути присвячені історії формування, змінам кордонів, адміністративним центрам таких історико-географічних, етнографічних і економічних регіонів, як Погорина, Сіверщина, Волинь, Буджак, Поділля, Покуття, Слобожанщина, Галичина, Таврія, Бессарабія, Холмщина, Підляшшя, Закарпаття, Лемківщина, Гуцульщина, Бойківщина, Пряшівщина, Мараморощина, Буковина, Донбас та ін. (див. додаток 3). Присутність на семінарі є обов'язковою.

в) **виконання завдань з контурними картами:** кращому засвоєнню інформації сприяють короткі роботи з контурними картами, які проводяться на початку кожного семінару. Завдання підбираються відповідно до теми практичного заняття, але можуть включати питання щодо сучасного адміністративно-територіального поділу України, її кордонів, історико-географічного районування тощо (зразки питань для підготовки до роботи з контурними картами див. додаток 2).

г) **письмова робота:** для ознайомлення студентів з джерелами історичної географії, науковою, довідковою і краєзнавчою літературою, кожен зі слухачів курсу отримує індивідуальне завдання, яке передбачає дослідження історії певного населеного пункту. Для того, аби підготувати якісну письмову роботу, обсяг якої становить 3-4 сторінки, студенти повинні відповісти на питання спеціально розробленої анкети, а також написати коротку енциклопедичну довідку про цей населений пункт (вимоги і зразок виконання завдання див. у додатку 1).

г) **додаткова робота з картою:** для стимулювання дослідницького інтересу студентів пропонується обрати з фондів Відділу картографії Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського одну зі старовинних карт і провести її аналіз – визначити, коли вона створена, які події чи яку політичну ситуацію вона представляє, встановити, наскільки її дані відповідають сучасному рівню науки і знань щодо зображених на ній реалій.

II. Екзамен:

Екзамен проходить у письмовому вигляді і включає питання, які дозволяють перевірити, наскільки добре студенти оволоділи понятійним апаратом історичної географії, історією адміністративно-територіального поділу українських земель і їх залюднення тощо. Кожен екзаменаційний білет містить завдання з контурними картами (зразки білетів див. у додатку 4).

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ СТУДЕНТІВ, які слухають курси дисциплін з історії (витяг з ухвали кафедри історії від 5 січня 2006 р.)

- Допуск до іспиту / заліку здійснюється лише за умови отримання мінімальної кількості балів, передбачених програмою конкретного курсу в ході практичних занять чи семінарів.
- Підсумкова оцінка за практичні заняття чи семінари ставиться й оголошується викладачем на останньому практичному занятті чи семінарі. Відробітки у проміжку між останнім практичним заняттям і початком екзаменаційної сесії не приймаються.
- За користування шпаргалками, конспектами, підручниками тощо, а також за голосні розмови під час іспиту / заліку студент позбавляється права здавати іспит / залік.
- У випадку плагіату (дослівного списування) з друкованих або електронних матеріалів та видань письмова робота не зараховується без права її повторної подачі.
- Конфліктні ситуації між викладачами й студентами розглядаються кафедрою на підставі письмової заяви студента завідувачу кафедри.

1. Теми лекційних занять

Тема 1. Вступ до історичної географії України

План

- Визначення предмету історичної географії (Й. Віммер, А. Геттнер, Л. Фебр, С. Арнольд, Г. Лабуда, В. Яцунський та ін.);
- Історія кризь призму географії: еволюція методів фіксації даних від доби Античності до наших днів;
- Історична географія України: зародження і напрямки наукових досліджень ХІХ-ХХІ ст. (публікації вчених ХІХ – початку ХХ ст.; діяльність Кафедри історії географії Історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук; перші спроби створення історико-географічного словника України; «Історія міст і сіл УРСР»; проект історичного атласу і його реалізація в сучасній Україні; спеціальна наукова періодика)

Література:

Антонович В.Б. Список материалов для составления научно-географического словаря Южной Руси и Украины. – Киев, 1911.

Бескровный Л.Г., Гольденберг Л.А. О предмете и методе исторической географии // История СССР. – Москва, 1971. – Вып. 6. – С. 23-36.

Вербиленко Г. Історико-географічні дослідження в історично-філологічному відділі ВУАН у 20-х – 30-х роках ХХ ст. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2014.

Воропай Л.І. Сучасний стан історичної географії та перспективи її розвитку // Теоретичні і прикладні питання географії: збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Київського університету, 1972. – С. 132-138.

Географический фактор в историческом процессе: Сборник научных трудов / Редкол. Ф.П. Шевченко (отв. ред.) и др. – Киев: Наукова думка, 1990.

Дмитрієнко М. Історичний Атлас України Володимира Кубійовича // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. – Київ, 2004. – Вип. 7. – С. 384-389.

Дністрянський М. Вступ до історичної географії України: Цикл лекцій. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2007.

Жекулин В.С. Историческая география: предмет и методы. – Ленинград: Наука, 1982.

Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: Навчальний посібник. – Київ: Шлях, 2006.

Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 2002.

- Ковальчук І.* Історико-географічний аналіз і синтез: суть, завдання, проблеми, перспективи // Історичне картознавство України. Збірник наукових праць / Упор. М. Вавричин. – Львів-Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2004. – С. 13-29.
- Кубійович В.* Атлас України і суміжних країв. – Львів, 1937.
- Кубійович В.* Географія України і суміжних країв. – Краків-Львів, 1943.
- Максаковский В.П.* Историческая география мира. – Москва: Экспрос, 1997.
- Маркова Е.Е.* Историческая география // Вспомогательные исторические дисциплины. Историография и теория. – Киев: Наукова думка, 1988. – С. 53-62.
- Медушевская О.М.* Историческая география как вспомогательная историческая дисциплина. – Москва, 1959.
- Овдієнко П.П.* Історична географія. Навчально-методичний посібник. – Ніжин: Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2000.
- Рудницький С.* Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. – Харків, 1927. – Кн. 13-14. – С. 345-356.
- Трубчанінов С.В.* Історична географія України. Курс лекцій. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005.
- Трубчанінов С.В.* Практикум з історичної географії України: навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002.
- Шаскольский И.П.* Историческая география // Вспомогательные исторические дисциплины. – Ленинград: Издательство «Наука», 1968. – Т. 1.
- Шевченко Ф.П., Маркова Е.Е., Балабушевич Т.А.* Развитие исторической географии на Украине // Развитие географической науки в Украинской ССР. – Киев: Наукова думка, 1990. – С. 69-75.
- Яцунский В.К.* Историческая география. История ее возникновения и развития в XIV-XVIII веках. – Москва: Издательство АН СССР, 1955.
- Яцунский В. К.* Историческая география как научная дисциплина // Вопросы географии. – Москва, 1950. – № 20. – С. 13-41.
- Bohdanowicz J., Dziecielski M., Zarys geografii i historycznej i politycznej cywilizacji. Podstawy metodologiczne.* – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000.
- East W.G.* An historical geography of Europe. – London: Methuen, 1962.
- East W.G.* The geography behind history. – London: Nelson, 1965.
- Gloger Z.* Geografia historyczna ziem dawnej Polski. – Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1903.

Тема 2. Джерела вивчення історичної географії України

План

- Класифікація джерел історичної географії;
- Писемні джерела (історико-географічні описи, описово-статистичні джерела, актові матеріали і законодавчі пам'ятки, документація профільних установ);
- Картографічні джерела;
- Речові джерела, дані антропології, природничих наук і мовознавства, етнографічний матеріал.

Література:

Балабушевич Т.А. Географія історична // Спеціальні історичні дисципліни. Довідник, навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Либідь, 2008. – С. 131-139.

Боряк Г.В. Украинские акты Литовской Метрики XV – середины XVI в. Историко-географический аспект // Литовская метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции (апрель 1988 г.). – Вильнюс, 1988. – С. 12-15.

Бурла Е.И. Возможности устной истории в изучении исторических ландшафтов // Историческая география. – Т. 1 / Отв. ред. И.Г. Коновалова. – Москва: Кругъ, 2012. – С. 390-418.

Вампилова Л.Б. Региональный историко-географический анализ. Кн. 2. Система методов исследования в исторической географии. – Санкт-Петербург: Издательство ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2008.

Дашкевич Я. Топоніміка та історичні дослідження // *Дашкевич Я.* Майстеря історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 441-445.

Дробижев В.З., Ковальченко И.Д., Муравьев А.В. Историческая география СССР. – Москва: Высшая школа, 1973.

Дяченко В.Д. Про назви населених пунктів в Україні етнонімічного походження // Питання топоніміки та ономастики. – Київ, 1962. – С. 157-164.

Жекулин В.С. Историческая география: предмет и методы. – Ленинград: Наука, 1982.

Коваль А.П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. – Київ: Либідь, 2001.

Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – Київ: Наукова думка, 1981.

Сосса Р.І. Історія картографування території України: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: Либідь, 2007.

Трубчанінов С.В. Исторична географія України. Курс лекцій. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005.

Туторский А.В. К методике исследования микротопографии сельских поселений (опыт отечественной этнографии) // Историческая география. – Т. 1 / Отв. ред. И.Г. Коновалова. – Москва: Кругъ, 2012. – С. 362-389.

Худаиш М., Демчук М. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). – Київ: Наукова думка, 1991.

Щавелев А.С., Фетисов А.А. К исторической географии Восточной Европы IX – начала X века: Карта кладов и конфигурация торговых путей // Историческая география. – Т. 2 / Отв. ред. И.Г. Коновалова. – Москва: Аквилон, 2014. – С. 7-53.

Яцунский В.К. Историческая география. История ее возникновения и развития в XIV-XVIII веках. – Москва: Издательство АН СССР, 1955.

Тема 3. Формування рельєфу і кліматичні коливання

План

- Природно-кліматичні умови і їх вплив на історичні процеси;
- Ендогенні та екзогенні фактори формування рельєфу і клімату на планеті (причини тектонічного руху земної кори, сейсмічної та магматичної активності, метаморфізм, дія гравітаційного та магнітного полів, сезонні зміни, коливання розподілу сонячної енергії та ін.);
- Фізична географія Східної Європи в доісторичний період (рельєф і клімат на час появи в регіоні перших людей, льодовиковий період, Біллінгенська катастрофа і потепління клімату);
- Свідчення про клімат і рельєф в історичний період (проблема аналізу нарративних джерел, сучасні методи дослідження).

Література:

Антропогенные изменения климата / Под ред. М.И. Будыко. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1987.

Анучин В.А. Географический фактор в развитии общества. – Москва: Мысль, 1982.

Будыко М.И. Климат в прошлом и будущем. – Ленинград: Гидрометиздат, 1980.

Будыко М.И., Ронов А.Б., Янишин А.Л. История атмосферы. – Ленинград: Гидрометиздат, 1985.

Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998.

Бучинский И.Е. О климате прошлого Русской равнины. – Ленинград: Гидрометеоздат, 1957.

Вампилова Л.Б. Региональный историко-географический анализ. Кн. 2. Система методов исследования в исторической географии. – Санкт-Петербург: Издательство ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2008.

Волощук В.М., Бойченко С.Г., Степаненко С.М., Бортник С.Ю., Шищенко П.Г. Глобальне потепління і клімат України: регіональні екологічні та соціально-економічні аспекти. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002.

Гумилев Л.Н. О соотношении природы и общества согласно данным исторической географии и этнологии // Вестник Ленинградского университета. Серия геология и география. – Ленинград, 1970. – № 24. – С. 39-40.

Зайцев М.В. Историческая география России: Учебное пособие для студентов Саратовского государственного университета. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 2006.

Залізняка Л. Стародавня історія України. – Київ: Темпора, 2012.

Клімат України / За ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченко. – Київ: Видавництво Раєвського, 2003.

Клімат України: у минулому... і майбутньому? / За ред. М.І. Кульбіді, М.Б. Барабаш. – Київ: Сталь, 2009.

Колебания климата за последнее тысячелетие / Под ред. Е.П. Борисенкова. – Ленинград: Гидрометеоздат, 1988.

Крип'якевич І. Астрономічні явища в українських літописах XI-XVIII вв. // Вісник природознавства. – Харків, 1928. – № 3-4. – С. 184-191.

Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів / Пер. з фр. А. Рєпи. – Київ: Ніка-Центр, 2009.

Логинов В.Ф. Причины и следствия климатических изменений. – Минск: Наука и техника, 1992.

Монин А.С., Шишков Ю.А. История климата. – Ленинград: Гидрометеоздат, 1979.

Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України. Підручник. 3 вид. – Київ: Знання, 2006.

Тойнбі А.Дж. Дослідження історії / Пер. з англ. В. Шовкуна. – Київ: Основи, 1995. – Т. 1.

Тойнбі А.Дж. Дослідження історії / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. – Київ: Основи, 1995. – Т. 2.

Щодра О.М. Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 3. Історична географія. Навчальний посібник. – Львів, 2006.

Brooks C.E.P. Climate through the ages: a study of the climatic factors and their variations. – New York: Dover Publications, 1970.

Pounds N.J.G. An historical geography of Europe. – Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Zwettler O. Historická geografie světa. – Brno: Masarykova univerzita, 1992.

Тема 4. Раннє слов'янство і давня Русь. Територія та межі Київської держави в першій половині XI ст.

План

- Проблема етногенезу слов'ян (землеробсько-скотарські племена Тшинецько-Комарівської культури; Чорноліська культура; культура скіфів-землеробів і скіфів-орачів, або сколотів; Черняхівська і Київська археологічні культури);
- Венеди, анти і склавини у творах античних авторів;
- Чи існували племінні об'єднання слов'ян? (повідомлення Нестора-літописця і проблеми його інтерпретації);
- Поняття *Русь* у джерелах IX-X ст. (Бертинські аннали, трактат «Про управління імперією» Константина Багрянородного, літописна традиція, свідчення грецьких і арабських авторів). Формування території Київської держави.

Література:

Баран В.Д. Давні слов'яни. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998.

Войтович Л. Волинська земля князівських часів (X-XII ст.) // Проблеми історичної географії України. – Київ: Інститут історії АН УРСР, 1991. – С. 10-22.

Горский А.А. Русь в конце X – начале XII века: территориально-политическая структура (“земли” и “волости”) // Отечественная история. – Москва, 1992. – № 4. – С. 154-161.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1991. – Т. 1.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1992. – Т. 2.

Котляр М.Ф. Утворення Давньоруської держави. – Київ, 1993.

Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – Київ: Наукова думка, 1981.

Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. – Москва: Издательство АН СССР, 1951.

Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы: Тезисы докладов / Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В.Т. Пашуто, Москва, 13-15 апреля 1992 г. / Редкол.: А.П. Новосельцев (отв. ред.) и др. – Москва: Институт российской истории, 1992.

Паранин В.И. Историческая география летописной Руси. – Петрозаводск: Карелия, 1990.

Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII веков. – Москва: Наука, 1982.

Рычка В.М. Формирование территории Киевской земли (IX – первая треть XII в.). – Киев: Наукова думка, 1988.

Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. / Отв. ред. Б.А. Рыбаков. – Москва: Наука, 1982.

Толочко А. Воображенная народность // *Ruthenica*. – Київ, 2002. – Вип. 1. – С. 112-117.

Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998.

Франклин С., Шепард Д. Начало Руси / Авторизованный перевод с англ. Д.М. Буланин, Н.Л. Лужецкая. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2009.

Щодра О.М. Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 3. Історична географія. Навчальний посібник. – Львів, 2006.

Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – Київ: Критика, 2005.

Тема 5. Південноруські князівства. Міста і шляхи сполучення. Степові орди

План

- Адміністративно-територіальний поділ (поняття *уділ* і *вотчина*, *волость* і *земля*);
- Південноруські князівства: Київське, Чернігівське, Переяславське, Галицьке і Волинське (час виникнення, територія і межі, особливості формування, порубіжні області (Погорина, Поросся, Посейм'я, Болохівська земля, Тьмутаракань), дискусії щодо значення понять *Україна* та *Мала Русь* в середньовічних літописах, найбільші міста-центри уділів). Формування території і межі Галицько-Волинської держави;
- Шляхи сполучення (Грецький і Залозний шляхи);
- Степові орди: печеніги, торки, половці, монголи (походження, причини міграції, родоплемінний поділ, «чорні клобуки», половецькі міста, територія і межі Золотої Орди)

Література:

Войтович Л. Удільні князівства на українських землях у другій половині XII-XV ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – Вип. 2. – С. 33-43.

Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиминовичів у XII-XVI ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995.

Галич і Галицька земля: Збірник наук. праць / Ред. кол. П.П. Толочко та ін. – Київ-Галич, 1998.

Гераськова Л.С. Печеніги, торки, половці на кордонах Київської Русі // Історія української культури. – Київ: Наукова думка, 2001. – Т. 1. – С. 1008-1014.

Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. – Москва: Мысль, 1993.

Гупало К.Н. Подол в древнем Киеве. – Киев: Наукова думка, 1982.

Даркевич В.П. Происхождение и развитие городов Древней Руси (X-XIII вв.) // Вопросы истории. – Москва, 1994. – № 10. – С. 43-60.

Довженко В.И. Сторожевые города на юге Киевской Руси // Славяне и Русь / Отв. ред. Е.И. Крупнов. – Москва: Наука, 1968. – С. 37-45.

Древняя Русь: Город, замок, село / Отв. ред. Б.А. Колчин. – Москва: Наука, 1985.

Ісаєвич Я. Перемишль і Перемиська земля: перші сторінки історії // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – Львів-Перемишль, 1996. – С. 5-15.

Ісаєвич Я.Д. Територія і населення Червенських градів // Український історико-географічний збірник. – Київ: Наукова думка, 1971. – Вип. 1. – С. 71-83.

Калинина Т.М. Торговые пути Восточной Европы IX века (По данным Ибн Хордадбега и Ибн ал-Факиха) // История СССР. – Москва, 1986. – № 4. – С. 68-82.

Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998.

Котляр М.Ф. Як і чому настала удільна роздробленість на Русі (XII-XIII ст.). – Київ, 1998.

Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской земли IX-XIII вв. – Киев: Наукова думка, 1985.

Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – Київ: Наукова думка, 1984.

Кудряшов К.В. Половецкая степь. Очерки исторической географии. – Москва: ОГИЗ-Географгиз, 1948.

Кучинко М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія. Навчальний посібник. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2002.

Михайлова И.Б. Малые города Южной Руси в VIII – начале XIII века. – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2010.

Плетнева С. А. Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья (IV-XIII века): Учебное пособие. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2003.

Плетнева С.А. Половцы. – Москва: Наука, 1990.

Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII веков. – Москва: Наука, 1982.

Рычка В.М. Формирование территории Киевской земли (IX – первая треть XII в.). – Киев: Наукова думка, 1988.

Сагайдак М.А. Давньокиївський Поділ: Проблеми топографії, стратиграфії, хронології. – Київ: Наукова думка, 1991.

Секиринский С. Очерки истории Сурожа IX-XV веках. – Симферополь: Крымиздат, 1955.

Тихомиров М.Н. Древнерусские города. Изд. 2, дополненное и переработанное – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956.

Толочко А.П. Князь в Древней Руси: Власть, собственность, идеология. – Киев: Наукова думка, 1992.

Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – Киев: Наукова думка, 1989.

Толочко П.П. Древний Киев. – Киев: Наукова думка, 1983.

Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. – Київ: Абрис, 1999.

Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200-1304. – Москва: Прогресс, 1989.

Фроянов А.Ю. Города-государства древней Руси. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1988.

Чернигов и его округа в IX-XIII вв. Сборник научных трудов / Отв. ред. П.П. Толочко. – Киев: Наукова думка, 1988.

Тема 6. Українські землі у XIV-XVI ст.

План

- Територіальні наслідки боротьби за галицько-волинську спадщину (характер інкорпорації і статус південноруських князівств у складі Великого князівства Литовського і Польського королівства, Руський домен, Волинський, Київський, Чернігівський і Подільський уділи, поняття *Україна* в джерелах XV – початку XVI ст.);

- Московсько-литовське суперництво кінця XV – першої половини XVI ст. (причини конфлікту, проблема визначення лінії кордону в дипломатичному листуванні);
- Буковина у складі Молдавського князівства (зміна меж, еволюція статусу і адміністративний поділ Шипинської землі у XIV-XVI ст.);
- Закарпаття під владою угорських королів.

Література:

Андріяшев А. Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. – Киев, 1888.

Андрущак В.Е., Бойко П.А. и др. История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней. Изд. 2-е, перераб. и доп. – Кишинёв: Elan-Poligraf, 2002.

Антонович В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // *Антонович В.Б.* Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вступна стаття та коментарі В. Ульяновського. – Київ: Либідь, 1995. – С. 622-743.

Бырня П.П. Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV – начало XVI в.). – Кишинев: Штиинца, 1984.

Ващук Д. Абыхмо деръжали ихъ подлѣ права ихъ земљи. (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV-XVI ст.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009.

Грушевский А. Города Великого княжества Литовского в XIV – XVI ст. Их старина и борьба за старину. – Киев, 1918.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1993. – Т. 4.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1994. – Т. 5.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. 6.

Дворниченко А.Ю. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI в.). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1993.

Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в. – Киев, 1908.

Ковальский Н. Источниковедение и историография Украины XVI – первой половины XVII в. – Днепропетровск: Издательство Днепропетровского государственного университета, 1978.

Крикун М.Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. 2-ге вид. – Київ: Наукова думка, 1993.

Крикун М.Г. Початки подільського повітового устрою // Проблеми української історичної медієвістики. Методичні рекомендації. Теоретично-практичні розробки. – Київ: Інститут історії АН УРСР, 1990. – С. 33-52.

- Лаппо И.И.* Великое княжество Литовское во второй половине XVI в. Литовско-Русский повет и его сеймик. – Юрьев, 1911.
- Любавский М.К.* Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута. – Москва, 1892.
- Нариси з історії Північної Буковини / Редкол.: Ф.П.Шевченко (відп. ред.) та ін.– Київ: Наукова думка, 1980. – Т. 1.
- Олашин А.В.* Історія Закарпаття. – Київ: ПЦ Дельфін, 1997.
- Репида Л.Е.* Суверенная Молдова: история и современность. – Кишинев: Институт культурного наследия АНМ, 2008.
- Русина О.В.* Україна під татарами і Литвою. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998.
- Русина О.* Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1998.
- Сас П.М.* Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – Київ: Наукова думка, 1989.
- Спирidonов М.Ф.* Из истории административно-территориального деления Великого княжества Литовского во второй половине XVI века // Проблемы исторической географии России. – Москва, 1982. – Вып. 1: Формирование государственной территории России. Материалы второй Всесоюзной конференции по исторической географии России (Москва, 25-26 ноября 1980 г.). – С. 97-106.
- Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев: Наукова думка, 1987.
- Яковенко Н.М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – Київ: Критика, 2005.
- Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Вип. 2. – Київ: Критика, 2008.
- Янушкевіч А.* Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558-1570 гг. – Мінск: Медисонт, 2007.
- Bardach J.* Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVII w. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- Błaszczak G.* Geografia historyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań. – Poznań: PTPN, 2012.
- Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915.

Тема 7. Крим і Північне Причорномор'я в античні часи і добу Середньовіччя

План

- Населення Кримського півострова у давнину (кімерійці і скіфи, грецька та італійська колонізація);
- Перші державні утворення Північного Причорномор'я: Скіфське і Боспорське царство, Готське королівство, князівство Феодоро);
- Історія формування Кримського ханату (Кримський улус, розпад Золотої Орди і поява незалежної держави, її територія і межі, адміністративний поділ, османське завоювання і його наслідки, турецькі фортеці в Криму і Північному Причорномор'ї).

Література:

Абдулаева Г. Золотая эпоха Крымского ханства: Очерки. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2012.

Агбунов М.В. Античная география Северного Причерноморья. – Москва: Наука 1992.

Гайворонский О. Повелители двух материков. – Киев-Бахчисарай: Оранта, Майстерня книги, 2007-2009. – Т. 1-2.

Галенко О.І. Дипломатія Кримського Ханату (середина XV ст. – 1783) // Нариси з історії дипломатії України. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001.

Галенко О.І. Кримський ханат – остання степова імперія на території України // Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Відп. ред. В. А. Смолій. – Київ: Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – С. 456-469.

Герцен А. Г., Махнева-Чернец О.А. Пещерные города Крыма. – Севастополь: Библекс, 2006.

Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. – Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950.

Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды. – Москва: Наука, 1975.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1993. – Т. 4.

Дашкевич Я.Д. Українці в Криму // Сучасність. – Київ, 1992. – Вип. 4. – С. 96-104.

Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. – Москва: Наука, 1985.

Зінченко Ю. Кримські татари. Історичний нарис. – Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998.

Исхаков Д.М. Тюрко-татарские государства XV-XVI вв. Научно-методическое пособие. – Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2004.

Иналджик Г. Османська імперія: Класична доба, 1300-1600 / Пер. з англ. О. Галенко, наук. ред. В. Остапчук. – Київ: Критика, 1998.

Крисаченко В. Історія Криму. Кримське ханство. Навчальний посібник. – Київ: Твім інтер, 2000.

Кабузан В. Народы России в XVIII в.: численность и этнический состав. – Москва: Наука, 1990.

Крижицький С.Д., Зубар В.М., Русяєва А.С. Античні держави Північного Причорномор'я. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998.

Кримські татари. Історія і сучасність. Матеріали міжнародної конференції (Київ 13-14 червня 1994 р.). – Київ, 1995.

Могаричев Ю. М. Пещерные города в Крыму. – Симферополь: Издательство Сонат, 2005.

Некрасов А.М. Возникновение и эволюция Крымского государства в XV-XVI веках // Отечественная историк. – Москва, 1999. – № 2. – С. 48-58.

Санин Г.А. Отношение России и Украины с Крымским ханством в середине XVII в. – Москва: Наука, 1987.

Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Отоманской Порты до начала XVIII в. – Одесса, 1889.

Туннман. Крымское ханство. – Симферополь: Издательство «Таврия», 1991.

Тема 8. Українські землі у складі Речі Посполитої

План

- Українські землі Речі Посполитої (особливості адміністративно-територіального поділу; королівське, церковне і шляхетське землеволодіння);
- Територія і межі Руського, Подільського, Белзького, Волинського, Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств, історія їх інкорпорації до складу Австрійської та Російської імперій після поділів Речі Посполитої 1772-1795 рр.

Джерела й література:

Баранович А.И. Население предстепной Украины в XVI в. // Исторические записки. – Москва, 1950. – Т. 32. – С. 198-232.

Баранович А.И. Опустошение и восстановление Правобережной Украины во второй половине XVII – начале XVIII вв. // История СССР. – Москва, 1960. – № 5. – С. 141-158.

Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. – Київ: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1931.

Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2008.

Ворончук І.О. Господарська активність князів Острозьких на теренах Східної Волині (за інвентарем 1620 р.) // Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова Ірини Ворончук. – Київ-Старокостянтинів: Хмельницька міська друкарня, 2001. – С. 73-91.

Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Пер. з англ. П. Тарашук. – Київ: Основи, 2008.

Зашикільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Видавництво Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2002.

Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів: Добра справа, 2003

Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1963.

Крикун М.Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. 2-ге вид. – Київ: Наукова думка, 1993.

Крикун М. Брацлавське воєводство у XVI-XVIII століттях. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2008.

Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012.

Крикун М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011.

Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. – Київ: Темпора, 2006.

Люстрації королівщин українських земель XVI-XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / Укл. Раїса Майборода. – Київ, 1999.

Муляр А.М. Міграційні процеси на Правобережній Україні в кінці XVII – на початку XVIII ст. // Український історичний журнал. – Київ, 2000. – № 2. – С. 94-101.

Попельницька О. Київський замок XIV–XVII ст. у світлі писемних та археологічних джерел // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. – Київ, 2006. – Ч. 9. – С. 48-80.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Вид. 2. – Київ: Критика, 2008.

Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa, 2000.

Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569. – Kraków, 1915.

Jabłonowski A. Pisma. – Warszawa, 1911. – Т. 4.

Kowalski M. Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny. – Warszawa: Drukarnie Klimiuk, 2013.

Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. – Lwów, 1917. – Т. 1 [Korona].

Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. – Lwów-Warszawa, 1921. – Т. 2 [Litwa].

Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569-1648. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2000.

Тема 9. Козацька Україна у XVI-XVIII ст.

План

- Поняття *Україна* в джерелах XVI – першої половини XVII ст.
- Дискусії про генезу українського козацтва (версії: соціальна, захисна, ухадницька, боярська та ін.; теорія *Великого кордону*; слов'янська колонізація Дикого поля і протидія кочових орд);
- Козацтво городове і низове (історія запровадження реєстру, Куруківська угода 1625 р. і створення перших полків за військово-територіальним принципом, зростання їх кількості в середині XVII ст., назва, межі і статус козацької автономії за Зборівською і Гадяцькою угодами, березневими статтями, гетьманські резиденції, запорозькі січі);
- Адміністративно-територіальний поділ Гетьманщини, Слобідської України і Вольностей Війська Запорозького у XVIII ст.

Джерела й література:

Алферова Г., Харламов В. Киев во второй половине XVII века. Историко-архитектурный очерк. – Київ: Наукова думка, 1982.

Антонович В.Б. Последние времена казачества на правой стороне Днепра // *Антонович В.Б.* Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вступна стаття та коментарі В. Ульяновського. – Київ: Либідь, 1995. – С. 252-372.

Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Харків: Дельта, 1993.

Балабушевич Т.А. Територіальні межі Правобережних полків (друга половина XVI-початок XVIII ст. // Проблеми історичної географії України. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 23-32.

Василенко М.П. Територія України XVII в. // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. – Київ: Друкарня Української Академії Наук, 1927. – Т. 1. – С. 112-132.

Вечерський В. Гетьманські столиці. – Київ: Наш час, 2008.

Виноградов Г.М. Формування полково-сотенної адміністративної моделі в добу Хмельниччини та Руїни (культурно-міфілогічний та методологічний аспекти) // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2001. – Вип. 1. – С. 7-19.

Голобуцкий В.А. Черноморское казачество. – Киев: Издательство АН УССР, 1956.

Горобець В.М. Політичний устрій українських земель другої половини XVII-XVIII століть: Гетьманщина, Запорожжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2000.

Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право. – Київ: Основи, 1996.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999.

Дашкевич Я. Україна на Великому кордоні // *Дашкевич Я.* Майстеря історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 478-486.

Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького. – Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2007.

Клименко П. Місто й територія на Україні за Гетьманщини (1654-1767 рр.) // Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. – Київ, 1926. – Кн. 7-8. – С. 309-357.

Козут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. – Київ: Основи, 1996.

Крикун М.Г. Подільський козацький полк: періоди існування і полковники // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали Другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.) / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів-Люблін, 1996. – С. 116-144.

Крип'якевич І.П. Адміністративний поділ України 1648-1654 // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1966. – Вип. 2. – С. 123-248.

Панашенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII-XVIII ст.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1997.

Пивовар А.В. Поселення «Задніпрських місць» до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. – Київ: Академперіодика, 2003.

Пляшко Л.А. Подорож до міста XVIII століття. – Київ: Наукова думка, 1980.

Попельницька О. П'ять гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурин, Глухів, Козелець: інформація історичних джерел // Історико-географічні дослідження в Україні. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. – Ч. 8. – С. 50-83.

Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Упор. О.В. Тодійчук. – Київ: Наукова думка, 1995.

Струкевич О.К. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50-80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми). – Київ, 1996.

Чабаненко В.А. Великий Луг Запорозький: Історико-топонімічний словник. – Запоріжжя: Видавництво Запорізького державного університету, 1999.

Чухліб Т. Територія та кордони правобережного Українського гетьманату // *Регіональна історія України: Збірник наукових статей.* – Київ, 2009. – Вип. 3. – С. 166-190.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Львів: Видавництво «Світ», 1990. – Т. 1.

Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate. – Cambridge, Massachusetts: Harvard Ukrainian Research Institute, 1978. – Vol. 1-2.

Тема 10. Уніфікація українських земель у складі володінь Габсбургів

План

- Підкарпатська Русь: проблема приналежності території, війни з османами і створення князівства Трансильванія (Семиграддя), адміністративний поділ на комітати і генеральні капітанства;
- Приєднання Закарпаття до володінь Габсбургів (перемога «Священої ліги» у війні з османами і її територіальні наслідки; особливий статус Трансильванії у складі імперії Габсбургів, комітати Унг, Берег, Угочо, Мараморош і Хуст, австро-угорський компроміс 1867 р.);
- Перший поділ Речі Посполитої і приєднання Галичини до складу Австрійської імперії (правові підстави австрійських претензій на регіон, реставрація *Королівства Галиції і Лодомерії*);
- Зміна адміністративно-територіального поділу Галичини в останній чверті XVIII-XIX ст. (округи і дистрикти, циркулі, повіти);
- Буковина (Кучук-Кайнарджийський мир і правові підстави анексії краю у 1774 р., Чернівецький генералат, Дистрикт Буковина і його адміністративний поділ, створення Буковинського округу Королівства Галиції і Лодомерії, Герцогство Буковина, як коронний край);
- Етнічний склад населення Галичини, Закарпаття і Буковини за матеріалами переписів.

Література:

Віднянський С.В. Мараморощина // Енциклопедія історії України. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 503–504.

Григоренко О. Буковина вчора і сьогодні. – Київ: Політвидав України, 1967.

Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – Київ: Генеза, 2000.

Жуковський А. Історія Буковини. – Чернівці, 1991. – Ч. 1.

Історія Львова у трьох томах. – Львів: Видавництво «Центр Європи», 2006. – Т. 1.

Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – Київ: Наукова думка, 1988.

Копчак В.П., Копчак С.И. Население Закарпаття за 100 лет (1870-1970 pp.). – Львов: Вища школа, 1977.

Кревецький І. Галичина в другій половині XVIII ст. Огляд нових видань // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1909. – Т. 91. – С. 33-94.

Кревецький І. Королівство Галичина і Володимирія 1772-1918 // Стара Україна,--1925. – Т. 1-2. – С. 19-24.

Круль В.П. Історична географія Західної України: Конспект лекцій. Вид. 2-ге, доповнене. – Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, 2008.

Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2-х т. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. – Київ: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 413-449.

Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 1995. – Т. 1.

Олашин А.В. Історія Закарпаття. – Київ: ПЦ Дельфін, 1997.

Пан С. Історія Закарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001-2002. – Т. 1-2.

Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772-1918). – Скрантон, 1958. – Т. 1.

Шмедес К. Географическое и статистическое обозрение Галиции и Буковины. – Санкт-Петербург, 1870.

Шульга І.Г. Соціально-економічний розвиток Закарпатської України в другій половині XVIII ст. – Ужгород, 1962.

Wereszycki W. Pod berłem Habsburgow. – Krakow: Wydawnictwo Literackie, 1986.

Wolff L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. – Stanford University Press, 2010.

Тема 11. Уніфікація українських земель у складі Російської імперії

План

- Ліквідація козацьких автономій у XVIII ст. (освічений абсолютизм і політика централізації, діяльність малоросійських колегій, Румянцевський опис Малоросії, реформи адміністративно-територіального поділу останньої чверті XVIII – початку XIX ст., поняття *Малоросія* і *Новоросія*);
- Північне Причорномор'я і Крим (російсько-турецькі війни XVIII ст., Кучук-Кайнарджийський мирний договір 1774 р., ліквідація Кримського ханату у 1783 р., зміна складу населення і колонізація регіону, поняття *Таврія*);
- Правобережна Україна у складі Російської імперії (поділи Речі Посполитої, особливості адміністративно-територіальних реформ кінця XVIII – початку XIX ст., Південно-Західний край);
- Етнічний склад населення українських губерній імперії за матеріалами переписів.

Джерела й література:

Административно-территориальное деление XVI-XX вв. // История отечества с древнейших времен до наших дней. Энциклопедический словарь. – Москва: Большая Российская Энциклопедия, 1999. – С. 559-565.

Административно-территориальное устройство России. История и современность / Под ред. А.В. Пыжикова. – Москва: Олма-Пресс, 2003.

Тархов С. Изменение административно-территориального деления России в XIII-XX вв. // Логос. – Москва, 2005. – Вып. 1 (46). – С. 65-101.

Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы / Ред. М.Д. Ерещенко, Т.А. Покивайлова, Л.Е. Семенова, В.Н. Виноградов. – Москва: Индрик, 1996.

Бойко А. Південна Україна останньої чверті XVIII століття: Аналіз джерел. – Київ, 2000.

Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII - початок XXI ст.). – Київ: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2004.

Волкова С.А. Чехи на півдні України (друга половина XIX – перша третина XX століття). – Сімферополь: Антіква, 2006.

Гедьо А. Значення картографічних матеріалів у вивченні історії Північного Приазов'я кінця XVIII – XIX ст. // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. – Київ, 2005. – Ч. 8. – С. 165-178.

Гриневиц Л.В., Гриневиц В.А. Євреї в Україні // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2005. – Т. 3. – С. 75-78.

Дулов А.В. Географическая среда и история России, конец XV – середина XIX в. – Москва: Наука, 1983.

Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994.

Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. – Кишинев: Штиинца, 1979.

История России. XX век: 1894-1939 / Под ред. А.Б. Зубова. – Москва: Астрель, АСТ, 2010.

Кубійович В. Географія України і суміжних країв. – Львів, 1943.

Кушко А., Таки В., Гром О. Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917). – Москва: Новое Литературное Обозрение, 2012.

Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. – Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998.

Новохатько Л., Кьон Н., Плеська Е. Німці і німецька культура в Україні. – Київ, 2001.

Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. / Упор. Г. Болотовата. – Київ: Наукова думка, 1989.

Описи Лівобережної України кінця XVIII-початку XIX ст. / Упор. Т.Б. Ананьєва. – Київ: Наукова думка, 1997.

Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – С. 41-74.

Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII – початку XIX ст. – Київ: СтилоС, 2003.

Розенфельд И.Б. Присоединение Малороссии к России (1654-1793). – Петроград, 1915.

Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами XVIII-XX ст. – Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1998. – С. 45-46.

Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2005.

Штойко П.І., Ісаєвич Я.Д. та ін. Природа і люди. Етнічна територія // Історія української культури. – Київ: Наукова думка, 2001. – Т. 2. – С. 25-39.

Тема 12. «Українське питання» в добу Революції: боротьба за державність і територію

План

- Українські землі у планах учасників Першої світової війни (територіальні претензії дому Романових, галицько-волинська спадщина Габсбургів, ідея створення буферної Української держави). Руйнівні наслідки воєнних дій;

- Формування території Української держави у 1917-1921 рр.: декларації і реальна сфера впливу (універсали Центральної Ради, результати дипломатичних перемовин з Тимчасовим урядом, більшовиками, представниками країн Четверного союзу й Антанти, румунська анексія Бессарабії, проект адміністративно-територіальної реформи 1918 р.);
- Західноукраїнська Народна Республіка (проблема території, Акт злуки).

Джерела й література:

Андрущак В.Е., Бойко П.А. и др. История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней. Изд. 2-е, перераб. и доп. – Кишинёв: Elan-Poligraf, 2002.

Боечко Б., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – Київ: Основи, 1994.

Бойко О.Д. Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова «О границях Української держави під взглядом політичним» (1918) // Національна та історична пам'ять. – Київ, 2013. – Вип. 7. – С. 184-191.

Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української держави гетьмана П. Скоропадського (1918) // Регіональна історія України: Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 3. – С. 217-232.

Бойко О. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917-1921 рр.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007.

Винниченко В. Відродження нації. – Київ-Відень, 1920. – Ч. 1.

Грушевський М.С. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк-Львів-Київ-Торонто-Мюнхен: Видавництво Українського Історичного Товариства, 1992.

Гражданская война на Украине. 1918-1920: Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. – Київ: Наукова думка, 1967. – Т. 1, кн. 1: Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории / Под ред. проф. И. К. Рыбалки.

Дністрянський М.С. Кордони України. Адміністративно-територіальний устрій. – Львів: Світ, 1992.

Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994.

История России. XX век: 1894-1939 / Под ред. А.Б. Зубова. – Москва: Астрель, АСТ, 2010.

Капелюшний В. П. Проблема кордонів та формування державних кордонів України в 1917-1921 рр.: історіографічні та історико-правові аспекти // Вісник Академії адвокатури України. – Київ, 2006. – № 7. – С. 10-16.

Карлов А.А. Молдавская ССР – суверенное советское государство в составе СССР. – Киев: Наукова думка, 1968.

Коваль В.С. Довкола радянсько-польської війни 1939 р. // Історичні зошити. – Київ, 1991. – Вип. 1. – С. 58-61.

Конституційні акти України 1917-1920 рр. Невідомі конституції України / Відп. ред. Прилюк Ю.Д. – Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992.

Круль В.П. Історична географія Західної України: Конспект лекцій. Вид. 2-ге, доповнене. – Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, 2008.

Кузьменко В.Б. До історії формування північно-східного та східного кордонів України (1917-1925 рр.) // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2005. – № 4. – С. 26-30.

Кучменко Е.М. Кримське питання в міжнародній політиці 1917-1918 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2001.

Лупандін О.І. Питання кордонів Української Держави 1918 р. в контексті українсько-російських мирних переговорів // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 183-208.

Лупандін О.І. Проблема кримської автономії у зовнішній політиці Української Держави. 1918 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 3. – С. 201-222.

Лупандін О.І. Східний вектор зовнішньої політики Української держави // Український історичний журнал. – Київ, 2013. – № 3. – С. 45-62.

Репида Л.Е. Суверенная Молдова: история и современность. – Кишинев: Институт культурного наследия АНМ, 2008.

Стоян П. К. Адміністративно-територіальна реформа УРСР 1922-1925 рр. // Проблеми правознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – 1967. № 7. – С. 51-61

Тема 13. Українська РСР у міжвоєнний період

План

- Радянська Україна (статус за союзним договором 1922 р., межі республіки, економічна доцільність і етнічний склад населення, як фактори територіальних змін 1920-1930-х років, створення Молдавської автономії, впровадження нового адміністративно-територіального поділу);
- Демографічні зміни (джерела інформації; наслідки голоду 1921-1923 рр., Голодомору 1932-1933 рр., урбанізація республіки і зміна співвідношення чисельності жителів міста і села, репресії, депортації).

Джерела й література:

Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність / За загальною ред. В.Г. Яцуби. – Київ: Секретаріат Кабінету міністрів України, 2002.

Боечко Б., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – Київ: Основи, 1994.

Бугай Н.Ф. Л. Берия – И. Сталину: Согласно Вашему указанию... – Москва: «АИРО-XX», 1995.

Бузало В., Дмитрієнко М. Територіальне розмежування та встановлення кордонів між Україною та Молдовою 1940 р. // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. – Київ, 2005. – Ч. 8. – С. 5-36.

Верстюк В., Мороз В. и др. Голодомор. Геноцид українського народу 1932-1933. – Киев, 2007.

Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ: Видавництво «Рада», 1994.

Граціозі А. Голод у СРСР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // Український історичний журнал. – Київ, 2005. – Вип. 3. – С. 120-131.

Дністрянський М. Історія формування українсько-білоруського державного кордону в контексті етнополітичних проблем // Картографія та історія України: Збірник наукових праць. – Львів-Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2000. – С. 143-148.

Заставний Ф. Демографічні втрати України. Голодомори, війни, еміграції. – Львів: Видавництво Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003.

История России. XX век: 1894-1939 / Под ред. А.Б. Зубова. – Москва: Астрель, АСТ, 2010.

Касьянов Г.В., Марочко С.И., Мовчан О.Н., Ткачев Л.И. Крымская АССР: 20-30 годы (исторический очерк). – Киев: Институт истории АН УССР, 1989.

Кузьменко В.Б. До історії формування північно-східного та східного кордонів України (1917-1925 рр.) // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2005. – № 4. – С. 26-30.

Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999.

Національні меншини в Україні, 1920-1930-ті роки: Історико-картографічний атлас / Упоряд. М.Л. Панчук та ін. – Київ: Четверта хвиля, 1996.

Начало большого пути: Сборник документов и материалов к 40-летию образования Молдавской ССР и создания Компартии Молдавии / Сост. Н.К. Бибилейшвили и др. – Кишинев: Партийное издательство при ЦК КП Молдавии, 1964.

Папакін Г.В. Донбас на «чорній дошці»: 1932–1933. Науково-популярний нарис. – Київ: Інститут історії України НАН України. – Київ, 2014.

Пиріг Р. Донбас у складі української гетьманської держави (травень-листопад 1918 року). – Київ: Інститут історії України НАН України. – Київ, 2014.

Рендюк Т. Г. Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1990-2007 роки). – Київ, 2010.

Репида А. Образование Молдавской АССР. – Кишинев: Штиинца, 1974.

Репида Л.Е. Суверенная Молдова: история и современность. – Кишинев: Институт культурного наследия АНМ, 2008.

Шандра В.С. Донеччина: Адміністративно-територіальний і відомчий поділ (кінець XVIII – початок XX ст.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015.

Тема 14. Українські землі в складі Польщі, Румунії, Чехословаччини

План

- «Українське питання» за Сен-Жерменським (1919) і Тріанонським (1920) договорами, мирними домовленостями у Варшаві (1920) та Ризі (1921);
- Адміністративно-територіальний поділ Галичини, Волині, Закарпаття, Північної Буковини і Бессарабії у складі Польщі, Чехословаччини і Румунії;
- Проблема автономного статусу Підкарпатської Русі.

Джерела й література:

Андрущак В.Е., Бойко П.А. и др. История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней. Изд. 2-е, перераб. и доп. – Кишинёв: Elan-Poligraf, 2002.

Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы / Ред. М.Д. Ерещенко, Т.А. Покивайлова, Л.Е. Семенова, В.Н. Виноградов. – Москва: Индрик, 1996.

Буковина. Историчний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998.

Вегеш М. та ін. Хроніка Закарпаття. 1867-2010. – Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво Карпати, 2011.

Віднянський С.В. Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України (1919-1939 рр.) // Нариси історії державної служби в Україні. – Київ, 2008. – С. 255-292.

Дрозд Р., Гальчак Б. Історія українців у Польщі в 1921-1989 роках / Пер. з пол. І. Мусієнко. 3-те вид., випр., допов. – Харків: Золоті сторінки, 2013.

Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша. – Ужгород, 2010.

Круль В.П. Історична географія Західної України: Конспект лекцій. Вид. 2-ге, доповнене. – Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, 2008.

Нариси з історії Північної Буковини / Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – Київ: Наукова думка, 1980.

Олашин А.В. Історія Закарпаття. – Київ: ПЦ Дельфін, 1997.

Рендюк Т. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010.

Рендюк Т. Українці в Румунії та румуни в Україні: проблеми минулого та сучасне становище. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2001.

Тема 15. Адміністративно-територіальний поділ українських земель в роки Другої світової війни

План

- Пакт Молотова-Ріббентропа і початок Другої Світової війни (переговори у Москві влітку 1939 р., таємний протокол, Золотий вересень і радянізація Західної України, ультиматум Румунії);
- Українські землі у планах очільників Третього рейху (маріонеткова держава, сировинний придаток Німеччини або простір для колонізації);
- Територія і межі німецької та румунської зон окупації (Райхскомісаріат Україна, Генерал-губернаторство і Дистрикт Галичина, Трансністрія, прифронтна зона).

Джерела й література:

Адамчук І. Боротьба за державно-територіальний статус Північної Буковини, Акерманського, Ізмаїльського і Хотинського повітів Бессарабії, осторва Зміїного та Закарпатської України 1917-1947 рр. Історико-правове дослідження. – Київ: Атіка, 2007.

Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы / Ред. М.Д. Ерещенко, Т.А. Покивайлова, Л.Е. Семенова, В.Н. Виноградов. – Москва: Индрик, 1996.

Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999.

Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / Ред. кол.: Смолій В. (відп. ред.), Бачинська О. та ін. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2014.

Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої Світової війни (1939-1945). Історико-правове дослідження. – Київ: Атіка, 2007.

Lemkin R. Axis rule in occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. – Washington, 1944.

Dallin A. Odessa, 1941-1944. A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. – Iasi-Oxford-Portland, 1998.

Cook-Radmire D., Müller R.-D., Umbreit H., Kroener B.R. Germany and the Second World War: Volume 5, part 2: Organization and Mobilization in the German Sphere of Power: Wartime Administration, Economy, and Manpower Resources 1942-1944/5. – Oxford: Clarendon Press, 2003.

Der große Atlas der Weltgeschichte. – Munich, 1990.

Gumkowski J., Leszczyński K. Poland under Nazi Occupation. – Indiana University Press, 1961.

Kroener B.R., Müller R.-D., Umbreit H., Osers E., Brownjohn J., Crampton P., Willmott L. Germany and the Second World War: Volume 5, part 1: Organization and Mobilization in the German Sphere of Power: Wartime Administration, Economy, and Manpower Resources 1939-1941. – Oxford: Clarendon Press, 2000.

Liulevicius V.G. War Land on the Eastern Front: Culture, Identity, and German Occupation in World War I. – Cambridge: University Press, 2000.

Majer D. Non-Germans under the Third Reich: The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland. Harold Bold Verlag. – Texas: The John Hopkins University Press, 1981.

Snyder L.L. Encyclopedia of the Third Reich. – London: Blandford, 1989.

Zentner C., Bedürftig F. The Encyclopedia of the Third Reich. – Macmillan, 1991. – Vol. 2.

Тема 16. Українська РСР у повоєнний період. Територія, склад населення та міжнародне визнання кордонів сучасної України

План

- Нарощення території у перше десятиліття після завершення війни. Дискусії про причини приєднання Закарпаття і Криму. Міжнародне визнання кордонів Української Радянської Соціалістичної Республіки;
- Російська анексія Криму (2014) і створення маріонеткових республік на Сході України;
- Зміни адміністративно-територіального поділу України в другій половині XX ст.;
- Результати переписів населення 1959-2001 рр.

Література:

Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність / За загальною ред. В.Г. Яцуби. – Київ: Секретаріат Кабінету міністрів України, 2002.

Бажан О.Г. Депортації народів Криму в роки Другої світової війни // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2005. – Т. 2. – С. 337-338.

Березовець Т. Анексія. Острів Крим. Хроніки гібридної війни. – Київ: Брайт Букс, 2015.

Боєчко Б., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – Київ: Основи, 1994.

Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ: Видавництво «Рада», 1994.

Галенко О.І. Три України, два Крима і одна історія – всесвітня // Крим в історичних реаліях України: . – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 39-77.

Єфіменко Г.Г., Кульчицький С.В. Кордони державні України // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2008. – Т. 5. – С. 146-147.

История России. XX век: 1939-2007 / Под ред. А.Б. Зубова. – Москва: Астрель, АСТ, 2010.

Козловський А. Встановлення українсько-польського кордону (1941-1951 рр.). – Львів: Каменярь, 1998.

Котигоренко В.О. Етнічний склад та етномовна компетенція населення України за переписами населення 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 та результатами соціологічних досліджень 1994 та 2001 // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2005. – Т. 3. – С. 51-54.

Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1998.

Панчук М., Бекірова Г., Ганкевич В., Галенко О., Горбань Г. Крим в етнополітичному вимірі: Монографія. – Київ: Світогляд, 2005.

Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України. 2-ге вид. – Київ: Українська видавнича спілка, 2000.

Схід і Південь України: час, простір, соціум. В 2 т. Колективна монографія / Відп. ред. В.А. Смолій; ред. кол.: Г.В. Боряк, Я.В. Верменич та ін. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. – Т. 1.

Якубова Л.Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. – Київ: Інститут історії України НАН України. – Київ, 2014.

2. Плани семінарських занять

Семінар 1. Територія та межі Русі.

1. Міграційні процеси у Східній Європі V-IX ст.
2. Формування держави Рюриковичів.
3. Адміністративно-територіальний поділ держави Рюриковичів: південноруські князівства.

Ключові поняття: *Велике переселення народів, Русь, Норманська теорія, кордони, князівство, земля, уділ, вотчина, волость.*

Обов'язкова література:

- Залізняк Л.* Стародавня історія України. – Київ, 2012. – С. 310-326, 333-346.
Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. – Київ, 1998. – С. 40-47, 55-59, 73-74, 76-81, 120-124.
Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. – Москва, 1951. – С. 216-220.
Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. – С. 21-38.
Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества в X–XII вв. – Москва, 1982. – С. 488-518.

Додаткова література:

- Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Київ, 1992. – Т. 2. – С. 254-262 (Київська земля), 312-329 (Чернігівська земля), 338-339, 344-351 (Переяславська земля), 359-374 (Волинська земля), 407-408, 455-461 (Галицька земля), 505-526 (Тьмуторокань і руська колонізація степу).
Ісаєвич Я.Д. Територія і населення Червенських градів // Український історико-географічний збірник. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 71-83.
Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. – Москва, 1951. – С. 127-133, 216-220.

Семінар 2. Міста і шляхи сполучення Русі. Степові держави Північного Причорномор'я X – першої третини XIII ст.

1. Топографія давньоруського міста (на прикладі Чернігова).
2. Шляхи сполучення.
3. Історична географія степових держав.

Ключові поняття: *місто, погост, детинець, окольний град, Грецький шлях, Залозний шлях, племінний союз, орда, печеніги, торки, половці, чорні клобуки, улус.*

Обов'язкова література:

- Древняя Русь. Город, замок, село / Отв. ред. Б.А. Колчин.* – Москва, 1985. – С. 51-66, 71-72.
Франклин С., Шепард Д. Начало Руси. 750-1200 / Под ред. Д.М. Буланина, пер. Д.М. Буланин, Н.Л. Лужецкая. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 506-528.
Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества в X–XII вв. – Москва, 1982. – С. 498-499 (реконструкція плану м. Чернігова X-XII ст.).
Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 175-181.
Кудряшов К.В. Половецкая степь. Очерки исторической географии. – Москва, 1948. – С. 123-129.

Плетнева С.А. Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья (IV–XIII века): Учеб. пособие. – Воронеж, 2003. – С. 10-18, 170-176, 219, 231.

Додаткова література:

Толочко П.П. Древняя Русь и кочевники // Толочко П.П. Древняя Русь. – Киев, 1987. – С. 159-179.

Гераськова Л.С. Печеніги, торки, половці на кордонах Київської Русі. Кочівники і Київська Русь // Історія української культури. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 1008-1014, 1033-1037.

Квітницький М.В. Половці // Енциклопедія історії України. – Київ, 2011. – Т. 8. – С. 350-352.

Семинар 3. Руські землі Польської Корони, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

1. Учасники боротьби за розподіл “галицько-волинської спадщини” і характер інкорпорації руських земель до складу Великого князівства Литовського та Польського королівства.
2. Зміни адміністративно-територіального поділу і статусу руських земель у XIV-XVI ст.
3. Топографія Львова та Києва XVI – першої половини XVII ст.: спільні і відмінні риси, джерела реконструкції.

Ключові поняття: удільне князівство, Руський домен, Кревська і Люблінська унії, земля, воєводство, повіт, Єдлинський привілей, історико-географічний регіон, територія юрисдикції магістрату і замкового уряду в місті, замок (верхній і нижній), середмістя, передмістя, юридика, ринкова площа, вулиця.

Джерела:

Уривки зі щоденника М. Груневега з описами Львова та Києва:

[Київ]: Груневег М. З подорожніх записок // На переломі. Історія України в прозових творах та документах. – Київ, 1994. – С. 280-287.

[Львів]: Ісаєвич Я. "Альтана посеред раю": Львів у 1582-1602 рр. // Ісаєвич Я. Львів: історичні нариси. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – С. 29-44 (доступ в інтернеті: <http://map.lviv.ua/statti/isaevych2.html>).

Обов'язкова література:

Білоус Н. Дольне місто в київській міській агломерації // Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVI ст. Міська влада і самоврядування. – Київ, 2008. – С. 70-85.

Войтович Л. Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2010. – Вип. 59. – С. 52-66.

Вуйцик В. Територіальний розвиток міста Львова до 1939 р. // Вуйцик В. Leopolitana. – Львів, 2013. – С. 13-29.

Русина О. Україна між татарами і Литвою. – Київ, 1998. – С. 41-64, 154-176.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ, 2005. – Вид. 2. – С. 106-108, 113-115, 137-149.

Додаткова література:

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т. 4. – С. 19-30, 57-87.

Івакін Г. Історична топографія пізньосередньовічного Києва // Івакін Г. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. – Київ, 1996. – С. 109-189 (доступ в інтернеті: <http://litopys.org.ua/ivakin/ivak04.htm>).

Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. – Київ, 1993. – С. 6-134.

Семінар 4. Крим і Північне Причорномор'я в добу пізнього середньовіччя та в нові часи.

1. Князівство Феодоро та італійські колонії на півдні Криму.
2. Утворення Кримського ханату, його територія та межі. Торгівельні шляхи.
3. Османські володіння і держави-союзники Порти в Північному Причорномор'ї.

Ключові поняття: *фема, колонія, ханат, бейлик, еялет.*

Обов'язкова література:

Еманов А.Г. К вопросу о ранней итальянской колонизации Крыма // Античная древность и средние века. – Свердловск, 1982. – С. 62-68.

Фадеева Т.М., Шапошников А.К. Княжество Феодоро и его князья. – Симферополь, 2005. – С. 6, 22-41, 159-165.

Русина О. Україна між татарами і Литвою. – Київ, 1998. – С. 35-38.

Галенко О.І. Кримський ханат // Енциклопедія історії України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 366, 368-373, 375-377.

Бачинська О.А., Грибовський В.В. Ногайська орда, Мангитський юрт, Ногаї // Енциклопедія історії України. – Київ, 2010. – Т. 7. – 483-485.

Исхаков Д.М. Тюрко-татарские государства XV-XVI вв. – Казань, 2004. – С. 11-13, 24-25, 38-41, 71-82.

Додаткова література:

Васильев А.В., Автушенко М.Н. Загадка княжества Феодоро. – Севастополь: Библекс, 2006. – 416 с.

Мурзакевич Н. История генуэзских поселений в Крыму. – Одесса, 1837. – С. 63-91.

Семінар 5. Козацькі формації XVII-XVIII ст.: Гетьманщина, Слобідська Україна, Запоріжжя.

1. Формування території Гетьманщини у середні XVII ст., її адміністративний устрій напередодні ліквідації автономії.
2. Територія і устрій Вольностей Війська Запорозького у другій половині XVIII ст.
3. Топографія міст Гетьманщини (на прикладі Глухова та Сосниці).

Ключові поняття: *Військо Запорозьке, Вольності Війська Запорозького, полк, сотня, курінь, січ, кіш, паланка, зиміник, слобода.*

Джерела:

Описи Лівобережної України кінця XVIII-початку XIX ст. / Упор. Т.Б. Ананьева. – Київ, 1997. – С. 97-98, 105-107; вклейки зі схемами міст Глухова (дві схеми) та Сосниці (дві схеми).

Обов'язкова література:

Варварцев М.М. Вольності Війська Запорозького Низового // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 1. – С. 628-629.

Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. – Київ, 1999. – С. 192-194, 198-201.

Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 11-21, 27-32.

Пляшко Л.А. Подорож до міста XVIII століття. – Київ, 1980. – С. 21-68.

Маслійчук В. Слобідська Україна. – Київ, 2008. – С. 7-24, 27-29, 65-66.

Щербак В.О. Запорозька Січ // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 3. – С. 270-275.

Додаткова література:

- Багалій Д.І.* Історія Слобідської України. – Харків, 1993. – С. 15-28, 39-43, 63-71, 73-88.
- Балабушевич Т.А.* Територіальні межі Правобережних полків (друга половина XVI-початок XVIII ст. // Проблеми історичної географії України. – Київ, 1991. – С. 23-32.
- Горобець В.* Полково-сотенний устрій Української козацької держави (1649-1764 рр.) // Нариси історії державної служби в Україні. – Київ, 2009. – С. 87-94.
- Гуржій О.* Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право. – Київ, 1996.
- Крип'якевич І.П.* Адміністративний поділ України 1648-1654 // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1966. – Вип. 2. – С. 123-130.
- Попельницька О.* П'ять гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурин, Глухів, Козелець: інформація історичних джерел // Історико-географічні дослідження в Україні. – Київ, 2005. – Ч. 8. – С. 50-83.

Семінар 6. Українські землі у складі імперій Габсбургів та Романових.

1. Правовий статус та адміністративно-територіальний поділ королівства Галичини та Лодомерії.
2. Територіальні наслідки російсько-турецьких війн і поділів Речі Посполитої. Військова колонізація південних рубежів імперії напередодні та після ліквідації козацьких автономій.
3. Зміни у топографії міста (на прикладі Львова, від кінця XVIII до початку XX ст.).

Ключові поняття: *Королівство Галичини та Лодомерії, циркуль, повіт, намісництво, край, губернія, уїзд, волость.*

Обов'язкова література:

- Грицак Я.* Інкорпорація українських земель до складу Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – на початку XIX століття // *Грицак Я.* Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – Київ, 2000. – С. 16-24.
- Долинська М.* Львів: простір і мешканці (історико-урбаністичний нарис). – Львів, 2005.
- Ісаєвич Я.Д.* Королівство Галиції і Лодомерії // *Енциклопедія історії України.* – Київ, 2005. – Т. 5. – С. 172-173.
- Пірко В.О.* Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. – Донецьк, 2004. – С. 41-74.

Додаткова література:

- Водотика Т., Савенок Л.* Історія Слов'яносербії в контексті історичної регіоналістики // *Регіональна історія України.* – Київ, 2010. – Вип. 4. – С. 81-95.
- Долинська М.Л.* Історична топографія Львова XIV-XIX ст. – Львів, 2006.
- Дружинина Е.И.* Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. – Москва, 1959.
- Зеленчук В.С.* Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы). – Кишинев, 1979.
- Кресін О.В.* Кючук-Кайнарджийський мирний договір 1774 // *Енциклопедія історії України.* – Київ, 2005. – Т. 5. – С. 550-551.
- Кульчицький В.* Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії // *Проблеми правознавства.* – Київ, 1969. – Вип.13. – С. 14-21.
- Станіславський В.В.* Прутський трактат 1711 // *Енциклопедія історії України.* – Київ, 2012. – Т. 9. – С. 53.
- Степанков В.С.* Белградський мирний договір 1739 // *Енциклопедія історії України.* – Київ, 2005. – Т. 1. – С. 248-249.
- Чухліб Т.В.* Адріанопольський мирний договір 1713 // *Енциклопедія історії України.* – Київ, 2005. – Т. 1. – С. 42-43.
- Яский мирный договор 1791 // Советская историческая энциклопедия.* – Москва, 1976. – Т. 16. – С. 993-994.

Galicia: A Multicultured Land / Ed. Christopher Hann and Paul Robert Magocsi. – Toronto, 2005.

Magocsi P.R. Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. – Toronto, 1983.

Stupnicki H. The Kingdom of Galicia and Lodomerien sammt the Grossherzogthume Krakau and the Herzogthume Bukowina in geographical-historical-statistic relationship. – Lemberg, 1853 (Reprint 1989).

Семинар 7. Українські землі в роки Революції і міжвоєнний період.

1. Проект адміністративно-територіальної реформи УНР. Територія і межі Української держави в 1918 р., Української РСР в 1940 р.
2. Географія Голодомору в Україні.
3. Депортація німців та поляків у 1930-х: райони компактного проживання в УРСР, напрямки висилки.
4. Утворення Молдавської автономії в складі УРСР.

Ключові поняття: земля, округ, область, район, лінія Бартельмі, лінія Керзона, депортація, Голодомор, геноцид, союзний договір, автономія.

Обов'язкова література:

Боєчко Б., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України. – Київ, 1994. – С. 12-43, 62-72.

Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття). – Київ, 1995.

Верстюк В., Мороз В. и др. Голодомор. Геноцид українського народу 1932-1933. – Київ, 2007. – 26 с.

Кульчицький С.В. Демографічні втрати України в першій половині 20 ст.; їх кількісна оцінка // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 322-324.

Лісевич І.Т. Депортації поляків з території Української РСР // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 338.

Додаткова література:

Адамчук І. Боротьба за державно-територіальний статус Північної Буковини, Акерманського, Ізмаїльського і Хотинського повітів Бессарабії, острова Зміїного та Закарпатської України 1917-1947 рр. Історико-правове дослідження. – Київ, 2007.

Бойко О. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917-1921 рр.). – Київ, 2007.

Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – Київ, 2000.

Склярів С.Н. Польско-украинский территориальный спор и великие державы в 1918-1919 // Исследование по истории Украины и Белоруссии. – Москва, 1995. – Вып. 1. – С. 168-173.

Шабельников В.І. Реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917-1940 рр. – Донецьк, 2006.

Семинар 8. Україна у Другій світовій війні.

1. Радянські анексії і нові межі УРСР (1939-1940). Перетворення Молдавської автономії УРСР на суверенну республіку.
2. Адміністративно-територіальний поділ українських земель в зонах німецької та румунської окупації.
3. Демографічні втрати України в роки Другої світової війни.
4. Питання про польсько-радянський кордон у дипломатії союзників.

Ключові поняття: життєвий простір (*Lebensraum*), анексія, пакт, план «Ост», генерал-губернаторство, дистрикт, райхскомісаріат, генеральний округ (*Generalbezirk*), «крайз» (*Kreis*), «крайсгауптманшафт» (*Kreishauptmannschaft*), Голокост.

Обов'язкова література:

Боєчко Б., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України. – Київ, 1994. – С. 75-87.

Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах. – Київ, 1999. – С. 14-30, 160-170.

Сфіменко Г.Г., Кульчицький С.В. Кордони державні України // Енциклопедія історії України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 145-146.

Макарчук В.С. Державно-територіальний статус Західноукраїнських земель у період Другої Світової війни (1939–1945). Історико-правове дослідження. – Київ, 2007.

Семінар 9. Населення Української РСР у післявоєнний період, часи хрущовської відлиги та брежнєвського застою.

1. Приєднання Закарпаття і Криму.
2. Демографічні втрати внаслідок голоду, репресій і депортацій 1940-х років.
3. Зміни в етнічному складі населення за переписами 1959, 1970, 1979 і 1989 років.
4. Зміни в соціальному складі населення за переписами 1959, 1970, 1979 і 1989 років.

Обов'язкова література:

Боєчко Б., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України. – Київ, 1994. – С. 87-106.

Кульчицький С.В. Демографічні втрати України в першій половині 20 ст.; їх кількісна оцінка // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 324-325.

Овчаренко П.Д. Депортація кримськотатарського народу 1944 // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 339.

Котигоренко В.О. Етнічний склад та етномовна компетенція населення України... // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 3. – С. 51-54.

Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – Київ, 1998.

Додаткова література:

Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність. Видання друге, виправлене і доповнене / За заг. редакцією В. Г. Яцуби – Київ, 2002.

Бажан О.Г. Депортації народів Криму в року Другої світової війни // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 337-338.

Вінниченко І. Україна 1920-1980-х: Депортації, заслання, вислання. – Київ, 1994.

Воронцов І., Пилявець Ю. Голод на Україні 1946-1947 рр. – Київ, 1991.

3. Додатки

Додаток 1. Письмове завдання

робота з анекдотом і підготовка довідки про населений пункт

Письмове завдання полягає у тому, аби

- 1) локалізувати на карті сучасної України населений пункт, згаданий в уривку документа або на старовинній мапі. Потрібно вказати сучасну і попередні назви поселення (якщо вона змінювалася), історико-географічний регіон, область, район, сільраду.

Текст документа і фрагмент карти повинні містити підказки (назви річок, міст, інших топонімів), які полегшать студентам пошуки населеного пункту. Кожен зі слухачів курсу отримує індивідуальне завдання.

Зразок завдання (уривок документа зі згадкою с. Кучерівки, 1722 р.):

По отправленной въ церкви святой Анастасіи божественной литургии и молебня о путешествіи, кушалъ ясновельможный обідъ въ дому, а потомъ заразъ отъіхаль совсінь съ Глухова, забіраючи путь къ Москві, до Кочеровки, маетности своей, куда прибыли уже поздно.

Рано въ Кочеровці написанъ универсалъ Федору Онопріенку на сотництво наказное новгородское, съ полеценіемъ ему всего городового и сотенныхъ порядковъ правленія...

Тамъ же въ Кочеровці панове судія и асаулъ войсковые енеральные съ паніями своими пожелали ясновельможному панства, и оттоль рано они до Глухова, а ясновельможный съ панією и панъ полковникъ ніжинскій съ своею панією и съ своими дворами отъіхали и прибыли на обідъ въ село Сопичъ, маетность панскую; оттоль заразъ по обіді поіхавши, стали завчасу на ночлегъ въ селі волости Комарицкой, зовемомъ Салнее.

Зразок завдання (фрагмент карти з позначенням назви Гнідава, 1925 р.):

- 2) за допомогою спеціальної літератури спробувати встановити етимологію вказаної у завданні назви населеного пункту;
- 3) за допомогою довідників та історичних атласів дослідити, як упродовж віків змінювалася адміністративно-територіальна приналежність поселення. Навіть якщо воно виникло у XIX-XX ст., студенти мають вказати, до складу яких територіально-адміністративних одиниць упродовж X-XVIII ст. входили землі, на яких село згодом з'явилося;
- 4) підготувати коротке (на 1-1,5 сторінки) історико-географічне дослідження, присвячене населеному пункту.

Перед написанням дослідження студенти проходять інструктаж, отримують список літератури і опублікованих джерел, а також відвідують Відділ картографії Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського, де слухають лекцію з історії картографування українських земель та ознайомлюються з його фондами. Виконане завдання загалом складається з трьох-чотирьох сторінок.

Зразок виконання роботи

Письмове завдання (анкета, сторінка 1)

Дослідження студента <i>Петра Петренка</i>	Група <i>I</i>
Текст. Варіант 16	
<p>Село это некогда было владением князей Острожских, потом Конецпольских, от коих перешло к князьям Яблоновским, а от них приобретено графами Тишкевичами. Ныне им владеет княгиня Людгарда из Тишкевичей Яблоновская. Реки нет. Село разбросано хуторами среди перелесков и садов на нескольких холмах. Местные жители берут воду из небольшого пруда и нескольких колодцев. Местность села гористая, покрытая садами. Грунтовые дороги затруднительны, извилисты, узки, и пролегают по горам. Почва местами песчаная, местами глинистая, а большею частью сумесь. [...]</p> <p>[...] В настоящее время [церковный] приход состоит из села Плужного 272 $\frac{1}{4}$ дворов и деревень Хотня и <u>Майдана</u>, из коих в первой 31 $\frac{3}{4}$ дворов, а во второй 13 $\frac{1}{4}$ дворов. Деревня Хотень отстоит от приходской церкви на 3 версты, а деревня <u>Майдан</u> на 2 версты. Весь приход состоит теперь из 1264 душ мужского пола и 1345 женского пола.</p>	
Датування: 1891	укр./рос. <i>Майдан</i> , пол. <i>Majdan</i> , англ. <i>Maydan</i>
Сучасна українська назва	---
Сучасна локалізація	Існує ☐ Не існує ☒
	<i>Якщо існує, тоді вказати:</i>
	- статус (м./с./свт.) в складі с. Хотень Перший
	- сільрада Плужненська
	- район Ізяславський
	- область Хмельницька
	- країна Україна
Історичний регіон	Волинь
Версії походження назви	Назва вказує на осадження села на лісовій галявині (майдані)
Рік осадження / перша зг.	Перша згадка датується 1790 роком
Зміни назви, якщо були	<i>Майдан Плужненський (1790-1811), пізніше просто Майдан</i>

Письмове завдання (анкета, сторінка 2)

Адміністративно-територіальна приналежність		
1. Середньовічна доба: [IX-середина XVI ст.] Київська Русь, окремі княжі уділи, Велике князівство Литовське, Польське королівство, інше	А. Існувало ☐ Не існувало ☒	
	Б. Адміністративно-територіальна приналежність населеного пункту (період, входження):	
	<i>1. Київська князівство X-XI ст..</i>	
	<i>2. Погоринська волость, Волинська земля, Русь, XI ст.-1199 р.</i>	
	<i>3. Луцька земля, Галицько-Волинське князівство (королівство), 1199-1205, 1238-1340 рр.</i>	
	<i>4. Волинське князівство, Велике князівство Литовське, 1340-1390, 1434-1452 рр.</i>	
2. Ранньомодерна доба: [середина XVI – кінець XVIII ст.] Річ Посполита, Велике князівство Московське, Гетьманщина, Російська імперія, Габсбурзька монархія, інше	А. Існувало ☐ Не існувало ☒	
	Б. Адміністративно-територіальна приналежність населеного пункту (період, входження):	
	<i>1. Луцький повіт Волинського воєводства, Річ Посполита, 1569-1793 рр.</i>	
	3. Модерна доба: [кінець XVIII ст.-початок XX ст.] Російська імперія, Габсбурзька імперія, Австро-Угорщина, інше	А. Існувало ☒ Не існувало ☐
		Б. Адміністративно-територіальна приналежність населеного пункту (період, входження):
		<i>1. Острозький повіт Ізяславського намісництва, Російська імперія, 1793-1803 рр.</i>
<i>2. Острозький повіт Волинської губернії, Російська імперія, 1803-1917 рр.</i>		
4. Новітня доба: [XX ст.] УНР, Українська держава Павла Скоропадського, Директорія, ЗУНР, СРСР, Польща, Третій Райх, інше	А. Якщо засноване в XX ст., то коли саме:	
	Б. Адміністративно-територіальна приналежність населеного пункту (період, входження):	
	<i>1. Острозький повіт Волинської губернії, УНР, 1917-1918, 1918-1920 рр.</i>	
	<i>2. Острозький повіт Волинської губернії, Українська держава, 1918 р.</i>	
	<i>3. Острозький повіт Волинської губернії, Росія (з 1922 Радянська Україна в складі СРСР), 1920-1923 рр.</i>	
	<i>4. Плужненський район Шепетівської округи Волинської губернії (остання ліквідована 1925), УРСР, 1923-1931 р.</i>	
	<i>5. Ізяславський район Шепетівської (Бердичівської) округи, УРСР, 1931-1937 рр.</i>	
	<i>6. Плужненський район Кам'янець-Подільської області, УРСР, 1937-1941 рр.</i>	
	<i>7. Плужнен. р-н, Ізяслав. крайз, Ген. округ Волинь-Поділля, Райскомісаріат Україна, III Райх, 1941-1944 р.</i>	
	<i>8. Плужненський район Кам'янець-Подільської (з 1954 Хмельницької) області, УРСР, 1944-1959 рр.</i>	
	<i>9. Ізяславський р-н Хмельницької обл., УРСР, 1959-1991.</i>	
<i>10. Ізяславський р-н Хмельницької обл., Україна, з 1991.</i>		
5. Якщо зараз не існує, вказати причину	<i>Приєднано до с. Хотень Перший</i>	

Письмове завдання (історична довідка про населений пункт)

МАЙДАН – нині частина с. Хотень Перший Плузненської сільради Ізяславського району Хмельницької області. Розташоване на відстані 3 км. від центру сільради, 25 км від районного та 120 км від обласного центру. В Хотні Першому станом на 2010 р. 257 жителів.

Походження назви. Назва, можливо, вказує на осадження села на галявині (майдані) після вирубки лісу.

Історична довідка. Село вперше згадується в писемних джерелах у 1790 р. як Плузненський (Плуженський) Майдан. Назва свідчить про те, що осадження Майдану відбувалося з ініціативи власників сусіднього Плузного, що з кінця XVIII ст. належало магнатській родині кн. Яблоновських. Перші жителя села – чиншева шляхта українського (Дідковські, Краєвські) і польського (Залевські, Сераковські, Щиглянські, Орцішевські, Урановські, Тиліцькі, Тутаковські, Пушковські, Клачинські) походження. Велике скупчення дрібної шляхти в цій частині історичної Волині пояснюється близькою відстанню до магнатських резиденцій (Остріг, Кривин, пізніше Плузне), де ця шляхта служила.

На початку XX ст. в селі у 38 господарствах проживало 185 осіб обох статей, що були прихожанами Острозького римо-католицького костелу Успіння Діви Марії і Плузненської православної церкви Пресвятої Трійці. У 1930 р. майданці разом з жителями сусідніх сіл взяли участь у локальному повстанні проти радянської влади, яка прагнула закрити плужненський храм.

У 1936-1937 рр. частина місцевих поляків була депортована до Казахстану. У період Другої світової війни жителі села брали участь у бойових діях на боці Червоної армії, в партизанських загонах.

Майдан приєднаний до села Хотень Перший в ході адміністративних реформ 1920-х рр. У Хотні Першому діє Плузненський професійний аграрний ліцей, що готує фахівців чотирьох спеціальностей (водіїв, електрозварників, електромонтажників і кондитерів).

В селі народився поет Віктор Остапчук (* 1962).

Петро Петренко

Дж.: ДАВО. – Ф. 297, оп. 1, спр. 133; ОДКЗ. – Кн. 4463/VI-P-620; Паспорт територіальної громади Плузненської сільської ради Ізяславського району // <http://oblrada.km.ua/district/show/15> [перегляд: 1.09.2015 р.].

Літ.: Єсюнін С.М. Історія розвитку адміністративно-територіального устрою Хмельницької області (1793-2006 рр.) // Врублевський О.С., Артеменко В.П. Територіальна реформа: від моделювання до реалізації: Інформаційні матеріали для Хмельницької області. – Київ, 2006. – С. 5-13; Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. – Київ, 2014. – С. 314; Назаренко Є. Селянський опір закриттю церков на Поділлі // Людина і світ. – Київ, 1999. – № 6. – С. 9-10; Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. – Почаев, 1889. – Т. 2. – С. 790-792; Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1994. – Т. 5. – S. 184-189, 368-370; Choteń i Majdan // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich / Wyd. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. – Warszawa, 1880. – Т. 1. – S. 638; Majdan // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich / Wyd. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. – Warszawa, 1902. – Т. 15.2. – S. 291; Płużno // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich / Wyd. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. – Warszawa, 1887. – Т. 8. – S. 330; Parafie, filie, kaplice i klasztory w Cesarstwie Rosyjskim w połowie XIX wieku / Wstęp i opracowanie Jan Skarbek. – Lublin, 2000. – S. 82; Хотень Перший, Майдан // https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C_%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%B9 [перегляд: 1.09.2015 р.]; Из Дубаю в Стамбул, ну а звідти – до Львова... // <http://partner-pres.km.ua/statti/-z-dubayu-v-stambul-nu-a-zv-dti-do-lvova.html> [перегляд: 1.09.2015 р.]; Плузненський професійний аграрний ліцей // <http://proftekhosvita.org.ua/uk/establishment/detail/pluzhnenskiy-profesijnyj-agrarnij-litsej/> [перегляд: 1.09.2015 р.]

Додаток 2. Зразки завдань із картою

Завдання з картою (тип А): підписати назви вказаних у переліку міст і річок, окреслити межі адміністративних округів

Семінар 3. Руські землі Польської Корони, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

1. Львів	3. Луцьк	5. р. Прип'ять	7. Київське воєводство
2. Кам'янець-Под.	4. Брацлав	6. р. Західний Буг	8. Волинське воєводство

Семінар 5. Козацькі формації XVII-XVIII ст.: Гетьманщина, Слобідська Україна, Запоріжжя.

1. Чигирин	3. Гадяч	5. р. Десна	7. Гетьманщина 03.1654
2. Харків	4. Батурин	6. р. Ворскла	8. Слобідська Україна

Семінар 8. Україна у Другій світовій війні.

1. Ялта	3. Рівне	5. р. Дністер	7. Дистрикт Галичина
2. Львів	4. Тирасполь	6. р. Прут	8. Трансністрія

Додаток 3. Матеріали до презентації історико-географічного регіону
 (бібліографія до історії Бессарабії, Буджаку, Буковини,
 Волині, Галичини, Закарпаття, Поділля, Сіверщини та Слобожанщини)

Назва	Базова література
Бессарабія	<ul style="list-style-type: none"> • Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы / Ред. М.Д. Ерещенко, Т.А. Покивайлова, Л.Е. Семенова, В.Н. Виноградов. – Москва, 1996. • <i>Болдырь А.</i> Бессарабский вопрос. Кишинев, 1930. • <i>Зеленчук В.С.</i> Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы). – Кишинев, 1979. • <i>Кабузан В.М.</i> Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.). – Кишинев, 1974. • <i>Кушко А., Таки В., Гром О.</i> Бессарабия в составе Российской империи (1812-1917). – Москва, 2012. • <i>Паламарчук С.В.</i> Забытая земля: историческая область Бессарабия. – Одесса, 2008. • <i>Симоненко Р.Г.</i> Бессарабія // Енциклопедія історії України. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 244-245. • <i>Nistor I.</i> Bessarabia and Bukovina. Bucharest, 1939. • <i>Popovici A.</i> The Political Status of Bessarabia. – Washington, 1931.
Буджак	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Паламарчук С.В.</i> Буджак: историческое содержание названия // Суворовские чтения. – Измаил, 2007. – Вып. 4-5. – С. 119-133. • <i>Паламарчук С.В.</i> Буджацькі татари як історичне поняття // Записки історичного факультету. – Одеса, 1999. – Вип. 9. – С. 72-78. • <i>Панашенко В.В.</i> Білгородська орда // Енциклопедія історії України. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 276. • <i>Станіславський В.В.</i> Буджак // Енциклопедія історії України. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 388. • Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака. – Аккерман, 1899.

Буковина	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Балух А.В.</i> «Шипинская земля»: истоки и судьба // «Слова и вещи» / Stratum plus. Археология и культурная антропология. – Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса-Бухарест, 2010. – № 6. – С. 27-38. • <i>Добржанський О., Старик В.</i> Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921). Документи і матеріали. – Чернівці, 2009. • <i>Жуковський А.</i> Історія Буковини. – Чернівці, 1991. – Ч. 1. • <i>Карпенко Ю.О.</i> Топонімія Буковини. — Київ, 1973. • <i>Симоненко Р.Г.</i> Буковина // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 1. – С. 395-397. • <i>Шмедес К.</i> Географическое и статистическое обозрение Галиции и Буковины. – Санкт-Петербург, 1870. • <i>Nistor I.</i> Bessarabia and Bukovina. Bucharest, 1939.
Волинь	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Андрияшев А.</i> Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – Киев, 1887. • <i>Котляр Н.</i> Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. – Киев, 1985. • <i>Крикун М.Г.</i> Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. 2-ге вид. – Київ, 1993. • <i>Крип'якевич І.</i> Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. • <i>Михайлюк О.Г., Кичій І.В., Півницький М.Д. та ін.</i> Історія Волині: 3 найдавніших часів до наших днів. – Львів, 1988. • <i>Цинкаловський О.</i> Стара Волинь і Волинське Полісся (краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). – Вінніпег, 1984. – Т. 1; Вінніпег, 1986. – Т. 2. • <i>Шабульдо Ф.М.</i> Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987.
Галичина	<ul style="list-style-type: none"> • Галичина // Енциклопедія українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1954-2003. – Т. 1. – С. 343-351. • <i>Ісаєвич Я.Д.</i> Галичина // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 40-41.

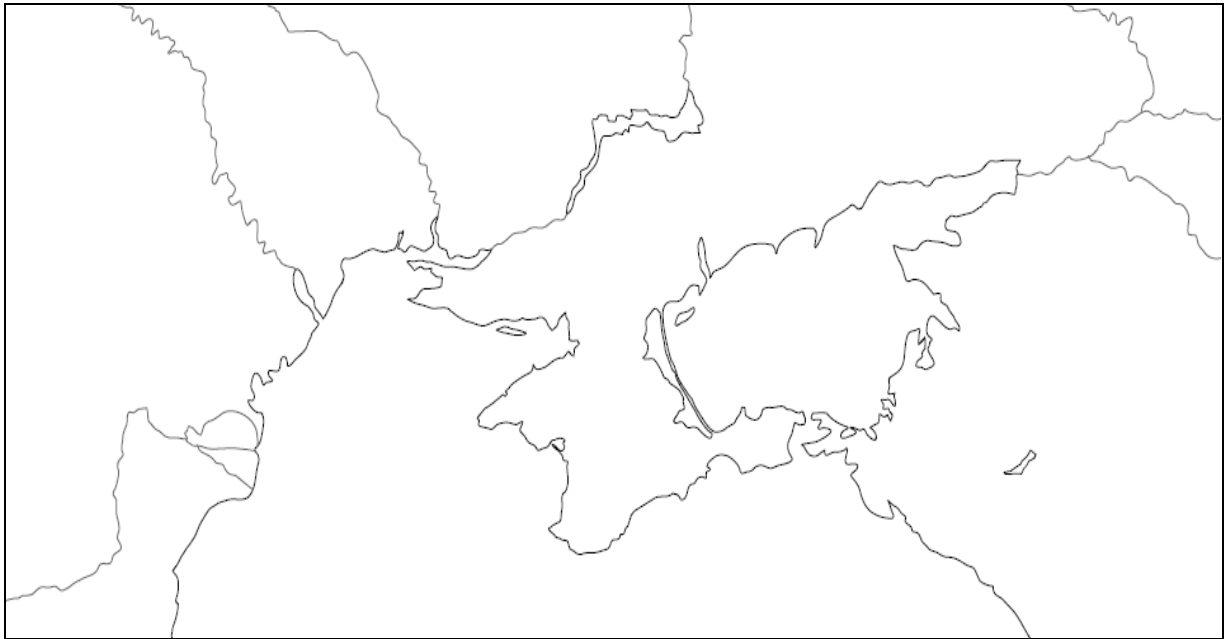
Галичина	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Котляр Н.</i> Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. - Киев, 1985. • <i>Крип'якевич І.</i> Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. • <i>Шмедес К.</i> Географическое и статистическое обозрение Галиции и Буковины. – Санкт-Петербург, 1870. • <i>Galicia: A Multicultured Land / Eds. C. Hann and P.R. Magocsi.</i> – Toronto, 2005. • <i>Magocsi P.R.</i> Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. – Toronto, 1983. • <i>Wolff L.</i> The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. – Stanford University Press, 2010.
Закарпаття	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Вегеш М. та ін.</i> Хроніка Закарпаття. 1867-2010. – Ужгород, 2011. • Возз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / Упор. О.Д. Довганич, А.М. Шекета, М.В. Делеган. – Ужгород, 2000. • Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша. – Ужгород, 2010. • Нариси історії Закарпаття / Редкол. І. Гранчак та ін. – Ужгород, 1993. – Т. 1; Ужгород, 1995. – Т. 2. • <i>Пап С.</i> Історія Закарпаття. – Івано-Франківськ, 2001-2003. – Т. 1-3. • <i>Віднянський С.В.</i> Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України (1919-1939 рр.) // Нариси історії державної служби в Україні. – Київ, 2008. – С. 255-292.
Поділля	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Дашкевич Я.</i> Поділля: виникнення і значення назви // <i>Дашкевич Я.</i> Майстеря історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 505-506. • <i>Дашкевич Я.</i> Поділля на картах XV-XVI ст. // <i>Дашкевич Я.</i> Майстеря історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів:, 2011. – С. 551. • <i>Дашкевич Я.</i> Східне Поділля на картах XVI ст. // <i>Дашкевич Я.</i> Майстеря історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 554-565. • <i>Дашкевич Я.</i> Територія і межі історичного Поділля (XIII-XVIII ст.) // <i>Дашкевич Я.</i> Майстерня історика:

<p>Поділля</p>	<p>Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 511-513.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Крикун М.Г.</i> Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. – Київ, 1993. • <i>Михайловський В.М.</i> Подільська земля // Енциклопедія історії України. – Київ, 2011. – Т. 8. – С. 304. • <i>Михайловський В.М.</i> Подільське генеральне староство // Енциклопедія історії України. – Київ, 2011. – Т. 8. – С. 305. • <i>Михайловський В.М.</i> Подільське князівство // Енциклопедія історії України. – Київ, 2011. – Т. 8. – С. 305-306. • <i>Собчук В.Д.</i> Формування території Кременецького повіту // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т. 260, вип. 2. – С. 24-53. • <i>Яковенко Н.</i> «Портрет» і «автопортрет» пограниччя: культурно-географічний образ «України» у XVI – на початку XVII століття // <i>Яковенко Н.</i> Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. – Київ, 2012. – С. 44-62.
<p>Сіверщина</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Багалеї Д.И.</i> История Северской земли до половины XIV ст. – Киев, 1882. • <i>Багновская Н.М.</i> Севрюки: (Население Северской земли в XIV-XVI вв.) // Вестник МГУ. Серия История. – Москва, 1980. – № 1. – С. 57-69. • <i>Голубовский П.В.</i> История Северской земли до половины XIV в. – Киев, 1881. • <i>Русина О.</i> Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – Київ, 1998. • <i>Шабульдо Ф.М.</i> Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987.
<p>Слобожанщина</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Багалій Д.І.</i> Історія Слобідської України. – Харків, 1993. • <i>Маслійчук В.</i> Слобідська Україна. – Київ, 2008. • <i>Сумцов М.</i> Слобожане. – Харків, 2002. • <i>Танцюра В.І., Пересада О.О.</i> Історія Слобідської України: Навчально-методичний посібник. – Харків, 2013. • <i>Юркевич В.</i> Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. – Київ, 1932.

Додаток 4. Зразки екзаменаційних білетів

Варіант А

1. Джерела вивчення історичної географії України.
2. Античні міста-держави Північного Причорномор'я (позначте на карті не менше 5 міст).

3. Андрусівське перемир'я (рік, учасники, зміст і територіальні наслідки).
4. Період, причини та наслідки Голодомору в Україні.
5. Назвіть держави, що межують з сучасною Україною.

- 1 –
- 2 –
- 3 –
- 4 –
- 5 –
- 6 –
- 7 –

Варіант Б

1. Перерахуйте держави, в яких існував поділ на воєводства.
2. Кючук-Кайнарджийський мир (рік, сторони, територіальні наслідки).
3. Волинь (позначте приблизні межі історико-географічного регіону, вкажіть, до якої держави він входив у XIX – на початку XX ст.).

4. Трансністрія (позначте межі і адміністративні центри, вкажіть період існування).

5. Рік і причини приєднання Криму до Української РСР.